

‘Ik dacht: nu heb ik beet!’

Anton Hafkenscheid, een karaktervol vakman

Anton Hafkenscheid, bevroegd door drie van zijn ex-cursisten en -supervisanten, vertelt over zijn levensloop, zijn drijfveren en zijn visie op het vak. ‘Als het op interpersoonlijk niveau niet goed gaat, wordt het verder niets.’

Door Adinda Gregoire,
Shirley Hamar de la Brethonière en
Hananja Hamelink

Op het moment dat we Anton Hafkenscheid spreken, heeft hij net vernomen dat psychiater en interim-manager Frans Que niet lang meer te leven heeft. Que heeft veel voor hem betekend en is hem erg dierbaar. Ze kennen elkaar al meer dan veertig jaar. Samen verzorgden ze diverse supervisorscursussen. Hafkenscheid spreekt erover met emotie in zijn stem en zegt dat we in het interview zouden kunnen merken dat hij is geraakt. Het is een mooi voorbeeld van hoe Hafkenscheid zich in zijn werk laat zien en kennen als mens. En dat is juist een van de redenen dat wij hem graag wilden interviewen. Wij kennen hem als ex-cursisten in de opleiding tot klinisch psycholoog in Nijmegen en volgden daarna samen supervisie bij hem. We bevragen hem over zijn drijfveren en hoe hij die ziet in het licht van zijn levensloop, en over zijn affiniteit met groepen.

Een van zijn drijfveren is om het vak wetenschappelijk te onderbouwen. Hij omschrijft zichzelf als een rasechte *scientist practitioner* die rebels en standvastig kan zijn, maar tegelijk niet gauw op de barricaden staat. Een andere drijfveer is de inbedding van de ggz in de samenleving. Hij vindt dat de ggz in de samenleving hoort te staan. Dat was ooit zo, maar is volgens hem teveel verloren gegaan. Beide drijfveren blijken op hun

eigen manier verweven met zijn eigen levensloop.

Een intellectueel, sociaaldemocratisch nest

Hafkenscheid komt uit een intellectueel, sociaaldemocratisch nest. Het gezin was sterk op het milieu en de derdewereldproblematiek gericht. Maatschappelijk bewustzijn werd belangrijk gevonden voor alle zes kinderen in het samengestelde gezin waarin hij opgroeide. Zijn ouders waren belezen en

*Toen zijn zusje naar
een instelling vertrok,
was hij als tiener
zeer onder de indruk*

sociaal betrokken mensen, die de kinderen solidariteit en redelijkheid als belangrijke levenswaarden meegaven. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht – hij werkt in het Sinai Centrum – heeft Hafkenscheid geen Joodse achtergrond. Zijn vader werd wel sterk beïnvloed door traumatiserende dingen die hij als jongen meemaakte tijdens de Duitse bezetting.

Al snel na de bevrijding ontmoette zijn vader de grote liefde van zijn leven. Met haar kreeg hij twee dochters. Zijn vaders eerste vrouw stierf in het kraambed, samen met de tweelingzus van hun jongste dochter. Zijn vader hertrouwde en er kwamen nog vier kinderen, van wie Anton Hafkenscheid zelf de oudste is. Dit tweede huwelijk werd zeer hecht en solide. Nooit heeft hij zijn twee oudere zussen als halfzussen ervaren: het gezin was één.

In het gezin werd na hem een zusje geboren met een verstandelijke beperking. Zij was veertien jaar toen ze uit huis moest om in een instelling te wonen. Er waren destijds nauwelijks voorzieningen voor kinderen met een verstandelijke beperking. Zijn zusje ging naar een kindertehuis van Justitie. Hafkenscheid was als tiener zeer onder de indruk van het feit dat zijn jongere zusje vertrok naar zo'n instelling. Daarna kwam ze af en toe thuis, maar het vertrek was steeds een pijnlijk scheidingsmoment. En hoewel hij de individuele zorgverleners als hartelijk en betrokken heeft ervaren, heeft hij van nabij gezien hoe de zorg tekort kan schieten. Het werd een thema dat hem zijn leven lang zou beïnvloeden: het uitbesteden van een familielid aan de zorg, en de context van die zorg. Hij kijkt dankbaar op zijn opvoeding terug. Het nadeel van zo'n in-en-in redelijke, liefdevolle en vrijzinnige opvoeding is echter dat hij zich nooit echt tegen zijn ouders kon afzetten. Dat kwam eigenlijk pas veel later, toen hij begin dertig was. Hafkenscheid werd zich tijdens zijn leertherapie bewust dat hij de redelijkheid en moraliteit altijd in zijn nek voelde hijgen en het gevoel had dat hij zich voor alles moest verantwoorden. De leertherapie en zijn huwelijk met een vrouw die zo anders was dan hijzelf hielpen hem als oudste zoon wat losser om te gaan met de vrijzinnige maar toch ook hoge – en daarom soms verstikkende – morele normen die hij van huis uit mee kreeg. Hij werd door zijn ouders echter wel gestimuleerd in alles wat hij ondernam: studie, publiceren, lesgeven et cetera, maar ook op het sociale vlak. Hij leerde kritisch naar kennis en elke ideologie te kijken. Zelf brengt hij graag kennis over en houdt hij van het kritische debat. Aan domineespretenties

heeft hij een broertje dood: hij heeft er geen behoefte aan om anderen te vertellen hoe de wereld in elkaar zit.

Studietijd

Hafkenscheid werd niet door de studie psychologie, maar dankzij zijn bijbaan in de psychiatrie gegrepen door het vak. Hij wilde in eerste instantie ontwikkelingseconomie studeren, geïnspireerd geraakt door een economieleraar die een idool voor hem was: een uitstekende docent en begaan met de ongelijke verdeling van welvaart in de wereld. Zijn vader hield hem voor dat economie niets anders was dan psychologie. Inmiddels vindt hij dat zijn vader het bij het rechte eind had.

Zijn volgende plan was een opleiding journalistiek, omdat hij zin had om te gaan schrijven, maar hij koos uiteindelijk toch voor psychologie in zijn woonplaats Groningen. Hafkenscheid was destijds een van de weinige studenten in de klinische richting die zich voor onderzoek interesseerde. Hij had vanaf het begin van zijn studie in 1976 een bijbaan in de psychiatrie als 'student-noodhulp'. De eerste jaren deed hij dat in een grote, klassieke psychiatrische inrichting, Dennenoord in Zuidlaren. Sommige psychiatrisch verpleegkundigen waren erg cynisch geworden en leken niet meer te geloven in de verandermogelijkheden van patiënten. Hij beseftte dat hij het hun niet kwalijk kon nemen: het was erg lastig werken met een nijpend personeelstekort op grote paviljoens met veel cliënten.

Hij verkaste als werkstudent naar de universiteitskliniek in Groningen. Het niveau van behandeling lag daar een stuk hoger, er was meer personeel en ook meer verbintenis

met de afdeling klinische psychologie. Omdat hij was afgestudeerd had hij – los van zijn praktijkstages – dus al behoorlijk wat klinische ervaring.

Zijn afstudeerscriptie kreeg hij gepubliceerd in een gerenommeerd internationaal vaktijdschrift: een co-publicatie met Paul Emmelkamp en Willem Arrindell. Al snel had hij meerdere publicaties op zijn naam staan. Hafkenscheid zou later als buitenpromovendus een proefschrift schrijven over statistische benaderingen om therapie-effecten per cliënt uit te splitsen.

Vlaamse school

Hafkenscheid staat een persoonsgerichte benadering binnen het vak voor. Tegelijkertijd is hij een echte aanhanger van de leertheorie en gedragstherapie. Alles wat we doen in het leven, heeft een conditioneringselement. Leertheorieën hebben hem altijd geïntrigeerd, nog steeds. In zijn eigen postmasteronderwijs is hij sterk beïnvloed door

Psychoanalytici hebben weleens de neiging therapie bijna mystiek te maken

de Vlaamse school van Dirk Hermans, hoogleraar in Leuven. De Vlamingen doen volgens hem prachtig, bijna artistiek fundamenteel leertheoretisch onderzoek, terwijl ze de therapeutische praktijk ambachtelijk en geïndividualiseerd benaderen.

Niet het protocollaire, maar het pragmatische van cognitieve gedragstherapie spreekt hem aan. Wat bij hem het meest resoneert

van systeemtherapie is *down to earth* blijven. Psychoanalytici hebben weleens de neiging therapie bijna mystiek te maken. Daar heeft Hafkenscheid weinig mee op. Wat later in zijn carrière benaderde hij Donald Kiesler. Kiesler ontwikkelde de Impact Message Inventory-Circumplex (IMI-C), een instrument dat ook door Melyn Leszcz wordt gepropageerd voor groepstherapie. Het resultaat van het contact met Kiesler was de ontwikkeling van de Nederlandse versie van 'zijn' tegenoverdrachtsinstrument, de IMI-C. De Impact Message Inventory-Circumplex (IMI-C) is een beoordelingsschaal om therapeuten te helpen bewust te worden van betrekkingsoordelen in de communicatie tussen cliënt en therapeut. De IMI-C werd oorspronkelijk ontwikkeld door Kiesler. Over het instrument heeft hij zeven keer internationaal gepubliceerd (www.antonhafkenscheid.nl).

Hafkenscheid spreekt bevestigend over de 'ontdekking' van destijds. Kiesler had het cliëntgerichte gedachtegoed gecombineerd met het systemische en groepsdynamische. Het sprak hem enorm aan. Wanneer we over zijn onderzoek naar de IMI-C en zijn veelvuldige contact met Kiesler spreken, roept hij lachend dat hij toen dacht: 'Beet! Nu heb ik beet!'. Het combineren van enerzijds het interpersoonlijke gedachtegoed met het wetenschappelijk onderbouwen en meetbaar maken, had hem te pakken en heeft hem niet meer losgelaten.

Alles is interpersoonlijk

Hafkenscheid werkt inmiddels 37 jaar in het Sinai Centrum, een Joodse instelling die inmiddels onderdeel is van Arkin. Het Sinai Centrum behandelt oorlogsslachtoffers,

vluchtelingen en veteranen. Ook hun partners en kinderen kunnen er terecht. Er is volgens hem geen instelling waar maatschappij en ggz zo dicht bij elkaar komen als daar. Deze patiënten lijden aan dezelfde uiteenlopende vormen van psychopathologie als niet-getraumatiseerden. Ze hebben echter met hun vaak zeer beschadigende trauma-achtergrond baat bij de specifieke kennis en ervaring die de Sinai-behandelaars hebben.

Naast individuele therapie geeft Hafkenscheid ook diverse groepsbehandelingen. In zijn tijd als leidinggevende heeft hij door de jaren heen samen met anderen een breed aanbod opgezet voor eerste- en tweedegeneratie oorlogsslachtoffers. Onderlinge herkenning en erkenning van tragiek en gemis zijn in zijn ogen nog steeds essentieel om groepsleden in beweging te krijgen. Na een groepsfase waarin de leden zich één voelen tegenover de rest van de wereld die hen toch niet begrijpt, volgt stevast de 'optimale desillusie': groepsleden komen erachter dat de buitenwereld begripvol en van goede wil kan zijn, terwijl medegroepsleden kunnen tegenvallen.

Daarom heeft Hafkenscheid altijd een voorkeur gehad voor interpersoonlijk werken in het hier-en-nu. Hij is al vroeg met het gedachtegoed van Yalom, Leszcz en Kiesler in aanraking gekomen en vindt dat er geen beter model is dan dat van deze grotenamen: groepsleden zijn elkaars therapeut en rehabiliteren zichzelf door hun betekenis voor medegroepsleden. Het interpersoonlijk denken en kijken zit hem inmiddels tot in zijn vezels. Wat hem betreft is alles interpersoonlijk; of je nu op individueel, partnerrelatie-, gezins- of op groepsniveau kijkt. Dat betekent volgens hem absoluut niet dat

dit het enige nuttige gedachtengoed is, maar als het op interpersoonlijk niveau niet goed gaat, dan wordt het verder niets. De kracht van interpersoonlijke groepen is volgens hem dat groepsleden zowel de weldadigheid proeven van (h)erkenning, en aan de andere kant leren zich te individueren en te separeren. Tevens leren mensen dat er geen objectieve maat is. Ze worden mensen die autonoom zijn in verbondenheid en verbonden zijn in autonomie. Aan het begin van een groep zie je de wittebroodsweken; er is veel begrip voor elkaar. Maar dat wordt al snel gevolgd door een fase waarin rivaliteit optreedt zoals kinderen in grote gezinnen met elkaar rivaliseren. Mensen vergelijken zich met elkaar en denken dat de een echt ergere dingen heeft meegemaakt dan de ander. Zo komt het leerproces op gang. Daarbij heeft de therapeut de wijsheid niet in pacht: een van Hafkenscheids uitgangspunten.

‘Spelen is zeker niet hetzelfde als maar wat aan rotzooien’

Zelf kan hij niet goed verklaren waarom hij vrijwel zijn hele loopbaan aan het Sinai Centrum verbonden is gebleven. De instelling is hem gewoon heel dierbaar. Met de patiëntengroepen en zijn collega's voelt hij veel affiniteit. Hij verdiept zich graag in de achtergrond van patiënten, in hun geschiedenis, de maatschappelijke context waarin zij nu het hoofd boven water moeten zien te houden: of dit nu gaat over Iraanse vluchtelingen, de Molukse gemeenschap of buitenkampkinderen. Anton stelt vast dat hij wei-

nig geneigd is om iets aan het leven te veranderen zolang hij en zijn dierbaren gelukkig en tevreden zijn. Misschien is het gewoon 'hondentrouw' of 'gebrek aan lef' die hem aan de instelling geketend houden.

Fouten mogen maken en spelen

Een ander uitgangspunt is dat niet alleen patiënten, maar ook therapeuten mogen spelen en fouten mogen maken. Alles waarin hij zelf geslaagd is of waarin men hem geslaagd vindt, is volgens hem ontstaan door spel. Hij noemt als voorbeeld de eerste uitgave zijn boek *De therapeutische relatie* (Hafkenscheid, 2014). Hij had er een aantal artikelen over geschreven en gebruikte die in het postmasteronderwijs. In plaats van de artikelen uit te delen, bedacht hij dat hij er ook een kaftje om heen kon doen. Dat leidde tot herschrijven en zo werd het een boek. Zo ontstaat een proces en ontwikkel je je door. 'Driekwart van de feedback die ik van cursisten en recensenten kreeg was bruikbaar bij het schrijven van de dubbel zo dikke heruitgave (Hafkenscheid, 2021). Die feedback krijg je zomaar cadeau!' Als hij zelf meemaakte dat zijn manuscripten werden afgevoerd was hij in eerste instantie gekwetst en teleurgesteld. Vervolgens gooide hij het dan over een heel andere boeg. Spelen is mogen uitproberen, falen en weer opnieuw beginnen. Dat spelelement is binnen het werkveld van psychologen volgens hem te veel verdwenen.

Met spelen bedoelt hij zeker niet 'maar wat aan rotzooien'. Hij bepleit dus beslist geen anarchie of chaos. Spelen heeft, zoals bij kinderen, een serieus element. In het spel leer je. Hafkenscheid kreeg in zijn tijd veel meer ruimte en tijd om te spelen en fouten

te maken dan de jonge collega's van nu. Hij kreeg als junior de kans om naast een oudere collega te gaan werken, de kunst af te kijken en het dan 'gewoon zelf te gaan doen'. Dat bevorderde het zelfvertrouwen, maar ook de creativiteit en het lef om nieuwe dingen uit te proberen. Uiteraard gaat dat weleens mis.

Een grote misser

Een voorbeeld van een grote misser was voor hem de start van een vrouwengroep, specifiek voor Indische kamp- en buitenkampkinderen. De vrouwen leken te veel op elkaar in de zin van agressiegeremdheid, totdat de agressie vrijkwam. Op een zeker moment begon een van de vrouwen een zoet verhaal over kinderen, en toen ging het bliksemsnel mis. Ineens was de ruimte gevuld met agressie, waarbij de voetenbankjes letterlijk door de groepsruimte vlogen en Hafkenscheid tussen de vrouwen moest springen. Het medegroepslid dat door het lint ging en de agressie aanwakkerde schreeuwde bulderend uit wat ze nog nooit eerder had gedeeld: ze bleek als jonge moeder haar kindje onder grote druk heimelijk te hebben moeten afstaan. Deze zelfonthulling bracht een schokgolf teweeg en kwam ongewild in de morele sfeer en het onbegrip terecht: hoe had zij dat destijds kunnen doen? Natuurlijk was dit incident niet te voorzien, evenmin als de grote gevolgen. Terugkijkend zegt hij dat het desondanks een verkeerde inschatting was om naarstig te proberen om deze scheur in de groep te repareren. De individuele pathologie van de afzonderlijke groepsleden bleek te sterk om die op groepsniveau te bewerken. Uiteindelijk besloten Hafkenscheid en zijn collega om de

groep voortijdig te ontbinden. Pas toen lukte het om de relaties met elk van deze vroegkinderlijk ernstig tekortgekomen vrouwen te repareren: niet op groepsniveau, maar individueel.

Terugkijkend op zijn loopbaan zegt Hafkenscheid: 'Ik kan het me permitteren om speels te zijn op mijn leeftijd. Het speelse neemt bij mij alleen maar toe, ik heb ook weinig te verliezen. Het vak vind ik te veel doodgeslagen.' Hij zegt altijd de professionele vrijheid nodig te hebben om zonder last of ruggenspraak vrijuit te kunnen spreken en zijn mening te kunnen geven zonder de zorg te hoeven hebben dat anderen aan zijn stoelpoten zullen zagen. 'Ik heb geen bestuurlijke of politieke positie en ben in die zin belangeloos. Ik ben niet goed te plaatsen in de ggz.' Hij is enerzijds rebels maar anderzijds ook solide en loyaal, dit kan hij naar eigen zeggen door zichzelf zo vrij te spelen.

Blik op de toekomst

We blikken in dit interview niet alleen terug, maar ook vooruit. Wat wil hij nog in zijn professionele toekomst en wat wil hij zijn jonge collega's aan het begin van hun loopbaan meegeven?

*Advies aan beginners:
'Probeer niet te schitteren
als therapeut'*

Hafkenscheid onderschrijft dat de psychotherapie door verplichte accreditaties en registraties enorm aan professionaliteit heeft gewonnen. De keerzijde is dat er veel

tijd en aandacht gericht is op het behalen en behouden van registraties. Het valt hem op dat veel collega's daar zo door worden opgeslokt dat ze nog maar weinig vreugde beleven aan het vak, zeker in combinatie met wat de zorgverzekeraars nog aan extra verplichtingen opleggen.

Als het gaat om de boodschap die hij jongere collega's mee wil geven op basis van zijn ervaring zegt hij: 'Probeer niet te schitteren als therapeut. Als je wilt schitteren, doe dat dan buiten de therapie.' Volgens hem is therapie ambachtelijk. Zijn voorbeelden in dat opzicht zijn Safran en Kiesler. Therapeuten die zich niet lieten voorstaan op hun expertise en deskundigheid maar zich bescheiden opstelden.

Op de vraag waar hij de komende tijd nog speels in wil kunnen zijn en welk speelveld hij nog wil betreden, geeft hij aan al heel tevreden te zijn. Ondanks enkele stevig ingrijpende gebeurtenissen in zijn levenervaart hij zichzelf als monter. Soms kijkt hij daar zelf van op. Hij vindt het erg leuk om jonge collega's te begeleiden en aan te moedigen in het vak. Als docent aan enkele postmasteropleidingen voelt hij zich als een vis in het water en hij voelt zich daarin erg gewaardeerd. Hij pakt aan wat hij leuk vindt en geniet ervan om met enkele co-docenten samen te werken.

In elk geval liggen er nog onderzoeksdata te wachten voor nieuwe publicaties over tegenoverdracht. En met Lidwien Geertjens, José van Reijen en Sjoerd Colijn bereidt hij een nieuw leerboek over supervisie voor. Op het gebied van opleiding, supervisie en leertherapie wil hij actief blijven. Hij vindt leertherapie erg nuttig, maar op dit moment ook vaak te vrijblijvend in hoe mensen dit in kunnen richten. Naar zijn idee kun je supervisie

en leertherapie best wat meer verwetenschappelijkten. Het is nu te veel een *black box*. Hij zou het aanmoedigen om af en toe bijvoorbeeld in een leertherapie 'zijn' interpersoonlijke tegenoverdrachtsinstrument over elkaar in te vullen, zodat je zicht krijgt op de interpersoonlijke dynamiek.

Van wetenschappelijk gevalideerde meetinstrumenten kan veel meer gebruik gemaakt worden dan nu het geval is.

Wars van merknaamtherapie gaat het volgens hem in goede therapieën 'gewoon' om interpersoonlijk werken vanuit existentiële doelen. De dingen waar we allemaal tegen aan lopen in het leven: levensfase, verlies, rouw, ambities, achterstelling. Veel patiënten in de ggz hebben te maken gehad met achterstelling. Over de erkenning daarvan doen veel therapeuten volgens hem onnodig moeilijk. Je moet gewoon eerlijk erkennen dat veel patiënten achtergesteld zijn ten opzichte van jou, en de schaamte en verdriet die dat kan geven eveneens erkennen. Maar het gaat er vervolgens om wat patiënten doen met die achterstelling. Daar kun je in therapie en juist ook in groepstherapie veel mee in beweging zetten.

Hafkenscheid: 'We richten ons te veel op cognities en schema's die bijgesteld moeten worden of op de vraag of mensen wel voldoende kunnen mentaliseren. Ik vind dat allemaal belangrijk, maar het zijn allemaal middelen waarmee je een doel kunt bereiken. Het doel als zodanig is niet om goed te kunnen mentaliseren. Het gaat erom of mentaliserende vaardigheden je helpen om je doelen te halen. Het gaat erom dat je in het leven doelen behaalt en je ambities verwezenlijkt: jezelf kunnen verwezenlijken als mens. We moeten in de ggz mensen helpen hun idealen te verwezenlijken of soms om

überhaupt weer idealen te vinden, hen helpen leren omgaan met teleurstellingen in die idealen en idealen behouden of weer andere idealen vinden. Eigenlijk zoals ouders dat ook doen in de opvoeding. Het interpersoonlijke kader is daarin passend.

*‘Onder invloed van
effectstudies maken we
onze technieken tot
een soort fetisj,
alsof het pillen zijn’*

Net als het systemisch kader is dat veel moeilijker meetbaar te maken dan het meten van lijdensdruk met symptoomlijsten. Maar dat meten van interpersoonlijke en existentiële aspecten kan ook op andere manieren, door kwalitatief onderzoek bijvoorbeeld.’

Een beetje orde in de chaos

Aan het einde gekomen van ons gesprek reflecteert Hafkenscheid op therapie in het algemeen, waarin hij zowel de visie van zijn leermeesters en ervaring, als de besproken lichtvoetigheid en eigenheid mooi laat zien: ‘Therapie hoort nooit lekenpraat te zijn, maar therapie is gewoon met mensen praten en ze motiveren tot verandering. Hoe je dat precies doet is minder belangrijk. Technieken zijn daarbij onmisbare hulpmiddelen. Onder invloed van de gerandomiseerde vergelijkende effectstudies maken we technieken echter tot een soort fetisj, alsof onze technieken pillen zijn, die hun werkzaam-

heid ontlenen aan hun ingrediënten, los van de therapeutische relatie.’ Hij vergelijkt het met de traditionele Rooms-Katholieke kerk, waar de juist uitvoering van de rituelen boven de inhoudelijke of symbolische betekenis gaat. Dat is niet hoe de wereld in elkaar steekt. De universele factoren zijn daarentegen belangrijk, en daar heeft hij zich in zijn werk dan ook op gericht. ‘De wereld is chaotisch en ons vak is chaotisch. En in die chaos moeten we samen met de patiënt een beetje orde zien aan te brengen.’

In navolging van de supervisie van destijds geeft dit gesprek ons stof tot nadenken. Het inspireert ons om te gaan staan voor ons vak en binnen de kaders ruimte te blijven zoeken voor speelsheid, en daarmee ook onze eigenheid. En om ongeacht welke problematiek er bij mensen speelt, met hen een deel van de weg mee te lopen om hun idealen te onderzoeken, te vinden, aan te passen, te verwezenlijken. We willen ons ervoor in blijven zetten om de nieuwsgierigheid voor de onderbouwing en de inbedding van het werk te behouden. Dit alles geeft ons zin in het ambacht.

Adinda Gregoire werkt bij Vitaal GGZ, **Shirley Hamar de la Brethonière** bij PLU CCG en **Hananja Hamelink** bij de Winkler-kliniek in Wolfheze. Alle drie waren in opleiding tot klinisch psycholoog bij GGNet en bij Anton Hafkenscheid onder supervisie.

Literatuur

.....
Hafkenscheid, A. (2014). *De therapeutische relatie*. Utrecht: De Tijdstroom.

Hafkenscheid, A. (2021). *De therapeutische relatie*. Heruitgave. Utrecht: Boom Uitgevers.
.....